

Mzia Jamagidze

Georgia, Tbilisi

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

Irony as a Way of Reflection on the Soviet/Colonial Reality in the Novel „My Uncle Iona” by Jemal Karchkhadze

In Georgian literary critics it is taken for granted that resistance discourses against Soviet Regime have emerged since beginning of the 60s of XX century. Resistant attitudes Contained in the literary texts initially were represented by means of indirect codes and images; later on those feelings grew into broad resistance discourse and created national narrative culture. „ My Uncle Iona” by Jemal Karchkhadze was written the very period, in the 80s of XX century. The text is shaping the resistance discourse against Soviet reality by narrating with certain irony about Soviet social life. The goal of this paper is to discuss what is the context and purpose of using irony by the author; which aspects of the reality are focused on by the text and how the author triggers the readers to reflect on certain aspects of the political and social life by ironic representation of the reality.

Key words: Irony, Postcolonialism, Soviet reality, Georgian Literature

მზია ჯამაგიძე

საქართველო, თბილისი

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

ირონია, როგორც საბჭოთა/კოლონიური სინამდვილის გაცნობიერების გზა ჯემალ ქარჩხაძის მოთხრობაში „ბიძაჩემი იონა“

სამეცნიერო სივრცეში არაერთხელ გამხდარა დისკუსიის საგანი ტოტალიტარული/კოლონიური და პოსტტოტალიტარული/პოსტკოლონიური ქვეყნების ლიტერატურების ანალიზისთვის როგორი მიდგომა უნდა გამოვიყენოთ, განვიხილოთ ისინი როგორც პოსტმოდერნული ტექსტები, რამდენადაც მათი თანმხვედრი გლო-

ბალური კონტექსტი სწორედ პოსტმოდერნულობაა, თუ როგორც – პოსტკოლონიური ადგილობრივი კოლონიური კონტექსტის გათვალისწინებით. ლინდა ჰადჩონი თავის ერთ-ერთ წერილში „Circling the Downspout of Empire” აღნიშნულ საკითხე მსჯელობისას ასკვნის, რომ ხშირად ამ ორ მიმდინარეობას-პოსტმოდერნიზმსა და პოსტკოლონიალიზმს – საერთო დისკურსული, ფორმალური და თემატური მახასიათებლები გააჩნია. „მიუხედავად უმთავრესი განსხვავებებისა პოსტმოდერნიზმსა და პოსტკოლონიალიზმს შორის. მაინც არსებობს გარკვეული ფორმალური თემატური და სტრატეგიული მსგავსებები ამ ორ თეორიას შორის“ (ჰადჩონი 2003:131). ფორმალურ მსგავსებად ლინდა ჰადჩონი მიიჩნევს მაგიურ რეალიზმს, რომელსაც როგორც პოსტმოდერნისტი მწერლები, ასევე პოსტკოლონიალიზმის წარმომადგენლებიც ხშირად მიმართავენ, თემატური მსგავსება ეხება ისტორიისა და მარგინალიზაციის მიმართ გამჟღავნებულ მიდგომებს, ხოლო საერთო დისკურსული სტრატეგიას ირონიისა და ალეგორიის გამოყენება წარმომადგენს ლიტერატურულ ტექსტებში. (იხილეთ) ჰადჩონის მიხედვით, სწორედ ესენია ის საერთო თემები და დისკურსები, რომლებიც პოსტმოდერნიზმსა და პოსტკოლონიალიზმს სახიარო აქვს.

ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში საყოველთაოდ გაზიარებულია მოსაზრება, რომ გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან ქართულ მწერლობაში უკვე იგრძნობა საბჭოთა სინამდვილის მიმართ რეზისტენტული განწყობები, რაც ლიტერატურულ ტექსტებში თავიდან შეფარულად, გარკვეული კოდებითა და სიმბოლოებით იყო წარმოჩენილი, მოგვიანებით კი 80-იანი წლებიდან უკვე გადაიზარდა ფართო რეზისტენტულ დისკურსში და ნაციონალური ნარატივის კულტურა შექმნა (წიფურია 2016). ჯერჯერობით ქარჩხაძის მოთხრობა „ბიძაჩემი იონა“ სწორედ ამ პერიოდში გასული საუკუნის 80-იან წლებში შექმნილი, საბჭოთა სინამდვილისადმი რეზისტენტული დისკურსის მაფორმირებელი ტექსტია, რომელიც ერთგვარი ირონიით გვიყვება საბჭოთა სოციალური სინამდვილის შესახებ და ამდენად, ამ მახასიათებლით პოსტკოლონიურ ლიტერატურულ ტექსტად შეგვიძლია განვიხილოთ.

როგორც დასაწყისში აღვნიშნეთ, პოსტკოლონიურ თეორიაში აღნიშნავენ კოლონიური/პოსტკოლონიური კონტექსტისთვის ირო-

ნიის, როგორც მხატვრული ხერხის, განსაკუთრებულ ფუნქციას. ამ შემთხვევაში ყურადღება გამახვილებულია ირონიის, როგორც მხატვრული ხერხის პოტენციალზე, ერთი მხრივ, ყველაზე ადეკვატურად ასახოს გარე სინამდვილე და მეორე მხრივ, დაამყაროს განსაკუთრებული, ერთგვარად კონსპირაციული მიმართება ტექსტსა და ტექსტის მკითხველს შორის. „ირონიას შესაძლებლობა აქვს შექმნას ჭარბი, მეტი მნიშვნელობა იმ სოციოკულტურული რეალობისა, რომელსაც ასახავს ტექსტი არა მხოლოდ კულტურული კოდებით, არამედ ლინგვისტურადაც (ფენვიკი 2006: 8).

ირონია, როგორც მხატვრული ხერხი მნიშვნელობებს აწარმოებს სახეთა სიტყვასიტყვითი მნიშვნელობების დაპირისპირებით მათ ფიგურალურ უთქმელ, ნაგულისხმევ მნიშვნელობებთან. ამ თვალსაზრისით, სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყოფილია ირონიის შემდეგი ფორმები: ვერბალური ირონია, რომელიც გულისხმობს სიტყვის მნიშვნელობის გამოყენებას მის შინაარსთან, აზრთან დასაპირისპირებლად; სიტუაციური ირონია, როდესაც პერპერსონაჟი მოქმედებს მოსალოდნელის საპირისპიროდ; დრამატული ირონია, როცა ერთმანეთს უპირისპირდება სიტუაციის პერსონაჟისეული ერთგვარად შეზღუდული აღქმა აუდიტორიის ან მკითხველის მიერ სიტუაციის სრულყოფილ აღქმას.

პოსტკოლონიური კონტექსტისთვის ირონიის ფუნქციად განსაზღვრულია სიმართლესა და სიცრუეს შორის დამოკიდებულების ხაზგასმა. სიტყვის ლინგვისტური მნიშვნელობა მიჩნეულია როგორც ყალბი, რაც მკითხველს შესაძლებლობას უქმნის ამოიცნოს მისი ნაგულისხმევი მნიშვნელობა. ამავდროულად რეციპიენტისთვის გაცილებით ღირებული და ანგარიშგასაწევი სწორედ ეს ნაგულისხმევი მნიშვნელობებია. მწერალთა მიერ ტექსტში ირონიული სახე-ხატებისა და ტროპების გამოყენება მკითხველის ერთგვარ დავალდებულებას წარმოადგენს, ჩასწვდეს ტროპის ან აღწერილი სიტუაციის, ამბის მცდარ ან შეზღუდულ მნიშვნელობას და ამოიცნოს ნაწარმოების ნამდვილი აზრი. სწორედ ამ კონტექსტშია საინტერესო ჩვენთვის ჯემალ ქარჩხაძის მოთხრობა „ბიძაჩემი იონა.“ ჩვენი მიზანია, ამ ნაწარმოების მიხედვით ვიმსჯელოთ, რა კონტექსტში და მიზანდასახულებით მიმართავს მწერალი ირონიას; არსებული პოლიტიკური და სოციალური სინამდვილის რომელ მხარეებს აქცევს ირონიული ასახვის ობი-

ექტებად და რეალობის ირონიული ფორმით რეპრეზენტაციით რისი გაცნობიერებისკენ უბიძგებს პოტენციურ მკითხველს.

მოთხრობა, ერთი მხრივ, რეალურად აღწერს საბჭოთა სოციალურ სინამდვილეს, და პასუხობს საბჭოთა იდეოლოგიების მიერ დამუშავებულ ყველა კლიშეს, მაგრამ თხრობის პროცესში სწორედ რეალობის ამგვარი ადეკვატური რეპრეზენტაცია წარმოქმნის მთელ რიგ ვერბალურ და სიტუაციურ ირონიულ სახეებსა და შინაარსს, რომელთა მეშვეობით ავტორი საბჭოთა იდეოლოგიის საკვანძო ღირებულებებისა და იდეებს გამოწვევას ახდენს. საბჭოთა სინამდვილეში ერთ-ერთ ასეთ საბჭოთა იდეოლოგიურ მითს წარმოადგენდა ე. წ. „ბედნიერების მითი“. ხოლო „საბჭოური ბედნიერების მითის ნაცინალური რეპროდუქცია გახლდათ, ასევე „მითი საქართველოს ბედნიერების შესახებ. „ეს მოდელი ქართულ მწერლობაში მკვიდრდება 1920-იანი წლების ბოლოდანვე და მისი მთავარი მისია, ქართულ გარემოში იმ აზრის დამკვიდრება გახლდათ, რომ გასაბჭოებამ (რომელიც რეალურად სისხლიანი და ძალადობრივი პროცესი იყო) ქვეყანას ბედნიერება, მშვიდობა, გადარჩენა, აღმშენებლობა მოუტანა“ (წიფურია 2016: 45). ჯერჯერობით ქარჩხაძის მოთხრობაში სწორედ ამ მითის ვერბალურ ირონიზებას ახდენს მწერალი იონა კამკამიძის მიერ საკუთარი დისშვილისთვის შექმნილი სასკოლო თხზულებით „ჩემი სანაკლიო.“ თხზულება, ერთი მხრივ, თითქოს ლოკალურ კონკრეტულ ადგილს, სანაკლიოს ახასიათებს და ამდენად, ნაციონალურ ქართულ კონტექსტს გულისხმობს, მაგრამ ამავე დროს, ცხადად იკითხება, რომ მიემართება მთლიანად საბჭოთა კავშირს. თხზულება იწყება სანაკლიოს აღმოჩენის იტორიით, რომელიც ერთ-ერთი უძველესი ადგილი ყოფილა დედამიწაზე, რაც დასტურდება იმით, რომ პირველი ადამიანის მამუნისამგვარი ჩონჩხები სწორედ ამ ადგილას ყოფილა აღმოჩენილი. ეს კი უდავოდ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ამ ადგილას ერთ დროს „ადამიანად ჩამოყალიბების პროცესი მიმდინარეობდა, „ამდენად მკითხველისთვის უკვე ცხადია, რომ ავტორის ირონია არა მხოლოდ საბჭოთა საქართველოს, არამედ ზოგადად საბჭოთა კავშირს მიემართება, რადგან სწორედ ამგვარი პოლიტიკა ჰქონდა საბჭოთა ხელისუფლებასაც შეექმნათ ახალი „საბჭოთა ადამიანი.“

ზოგადად სტერეოტოპული უკიდურესობებით აზროვნება კოლონიური დისკურსის შედეგად კოლონიზებულის ცნობიერებაში წარმოშობილი თვისებაა. მოთხრობაში ამგვარი აზროვნების მქონე სუბექტებად სანაკლიოელები არიან წარმოდგენილი: ვერბალური ირონია თავად ქალაქის სახელწოდების – „სანაკლიოს“ პერსონაჟისეულ ეტიმოლოგიურ ახსნაშიც იკითხება, ერთი მხრივ, სანაკლიო შესაძლებელია, ნიშნავდეს „პატივს“ სასუქს; „ამის სასარგებლოდ მეტყველებს ის ფაქტი, რომ სანაკლიო დღესაც განთქმულია სასუქეულით“ 1 ტონა მოსახლეზე ას ოცი ტონა სასუქი მოდის, რაც გასულ წელთან შედარებით 5%-ით მეტია“; ხოლო მეორე მოსაზრების მიხედვით, შესაძლებელია, წარმომდგარი იყოს ნაკლისგან და ნიშნავდეს ადგილს, სადაც ე. წ ნაკლოვანი ადამიანები ცხოვრობდნენ; მწერალი სანაკლიოს ბედნიერების მითს ასევე ვერბალური ირონიის ფორმით აჯამებს, რომ სანაკლიოელები თავიანთ ქალაქს სიყვარულით სამოთხეს ადარებენ და არცთუ უსაფუძვლოდ, მართლაცდა, აქ ისინი თავიანთ განსვენებულ თანამომეებზე ნაკლებად როდი გრძნობენ თავს“.

მწერალი რომ სწორედ კოლონიზებული საბჭოთა ადამიანის სტერეოტიპული აზროვნებას დასცინის, ჩანს ასევე იონა კამკამიდის მიერ დისშვილისთვის, რომელიც „ო“ შორიდებულზე წინადადებებს ეძებს, ნაკარნახევი წინადადებებიდან. მაგალითად, შორისდებულ „ო“ ზე პირველივე ფრაზა, რაც შეიძლება ამ სივრცეში მცხოვრებ ადამიანს სპონტანურად გაახსენდეს არის „ო, რა ტკბილი ხარ სამშობლოს მიწავ“, რითაც აქცენტირებულია საზოგადოების პათეტიკურად ყალბი დამოკიდებულება გარე სინამდვილისადმი, საჯარო სივრცისადმი და დეკლარირებული ღირებულებებისადმი და მეორე წინადადება ასევე უკუდურესობის ფორმით წარმოდგენილი, რომლიც უკვე ამ სივრცეში მცხოვრებ სუბიექტს მიემართება, და პირველისგან სრულიად განსხვავებული შინაარსი აქვს. მაგალითად, „ო, შე გათახსირებულო.“

თხზულებიდან ჩანს, რომ საზოგადოების ნაწილი იაზრებს საბჭოთა იდეოლოგიის აბსურდულ შინაარსს და ერთგვარად ირონიულად უყურებს მას, გარეთ მდგომის თვალთ აკვირდება. ამგვარი პერსონაჟი გახლავთ იონა კამკამიძე. იგი საბჭოთა სოციალური სინამდვილეში სრულიად უფუნქციო და უსარგებლო ადამიანად არის მიჩნეული. მიუხედავად იმისა რომ კარგი

განათლების პატრონია, ვერნაირ სამუშაოს სამსახურს გულს ვერ უდებს, და დიდად მუშაობის სურვილითაც არ გამოირჩევა, რითაც ავტორი მიანიშნებს, რომ მას შინაგანი პროტესტი აქვს არსებული სინამდვილისადმი.

მის მიერ დაწერილ თხზულებაშიც აღნიშნულია, რომ ზოგადად სანაკლიოელები წყნარი მშვიდი და თვნიერი ხალხია, რომელთაც განსაკუთრებული მიდრეკილება აქვთ ზეიმისკენ და მოთხრობის ძირითადი სიუჟეტიც სწორედ ამგვარი ზეიმის ორგანიზების პროცესს აღწერს. კერძოდ, იონა კამკამიძეს ჩააბარებენ სანაკლიოს მეასიათასე მცხოვრების დაბადების საზეიმო ცერემონიალის ორგანიზებას. აქ მწერალი უკვე სიტუაციური ირონიის მეშვეობით ცდილობს საბჭოთა სინამდვილის წარმოჩენას. საბჭოთა კავშირში ყველა წესიერი, ბედნიერი უდა იყოს, სადაც კლასიკურ ტრადიციულ ოჯახებში მრავლდება მოსახლეობა, მაგრამ მოთხრობაში სიტუაციურ ირონიას ქმნის სწორედ ის ფაქტი, რომ სწორედ მეასიათასე მშობიარე აღმოჩნდება მარტოხელა დედა, საეჭვო რეპუტაციის ქალი, რომლმაც სამი დღე ითმინა სამშობიარო ტკივილები, რომ მეასიათასე სწორედ მისი ბავშვი ყოფილიყო და მისთვის ამ სტატუსის მოპოვებით გარკვეული ღირებულება შეეძინა საზოგადოების თვალში.

მართალია, მწერალს მთავარი პერსონაჟი იონა სჭირდება იმისთვის, რომ საბჭოთა სინამდვილის რეალურ შინარსზე მიგვანიშნოს, მაგრამ ამავედროულად ირონიულია მწერლის დამოკიდებულება თავად მთავრი პერსონაჟის იონა კამკამიძის მიმართაც. იონას, ცხადია, არსებული სინამდვილისადმი გარკვეული პროტესტი აქვს, ამიტომ არ იჩენს ენთუზიაზმს მონაწილეობა მიიღოს ამ სოციალური რეალობის შენებაში. ამავედროულად, უკვე დრამატული ირონიის ფორმით მწერალი მიგვანიშნებს, რომ იონას მსგავს, არსებულ სინამდვილისადმი სკპტიკურად განწყობილ ადამიანებს არანაირი სივრცე და რესურსი არ რჩებათ ამ რეალობის გარდასაქმნელად. იონას რამდენიმე მცდელობა, გარკვეული ზეგავლენა მოეხდინა რეალობაზე, მარცხით მთავრდება. ამის დასტურია მის მიერ გამოჩენილი ძალისხმევა, დახმარებოდა ხელმოკლე მხატვარს კარლო წუწუნავს, რისთვისაც კომისიას დაარწმუნებს ესკიზი „სანაკლიო 10000“ სწორედ მან შექმნას, თუმცა კომისია ერთხმად უჭერს მხარს ქალაქის მთავარ მხატვარს

ლეონარდო დიდმა მიშვილს. იონას საქციელს ჰუმანური მიზნები განაპირობებს, იცის, რომ მხატვრის ოჯახს უჭირს და მისი მიზანია ჰონორარით დაეხმაროს. მაგრამ გაოცებული აღმოჩნდება როგორ გადაწყვეტს წუწუნავა ამ სიტუაციიდან სარგებლის მიღებას, მან ჰონორარზე უარი თქვა, ხოლო შემდეგ ხელისუფლებას მოსთხოვა ბინა იმ მოტივით, რომ მის მიერ ჩადენილი დიდსულოვანი საქციელის გამო უამრავი მნახველი სტუმრობდა და სირცხვილი იყო მის ღარიბულ ბინაში ხალხის მიღება; რასაც მოსდევს მთხრობელის რეპლიკა, როგორი გაოცებული რჩებოდა ბიძამისი იონა, როცა აცნობიერებდა რომ საბოლოოდ ყველა მასზე ჰკვიანი აღმოჩნდებოდა ხოლმე.

ამდენად, ამ პასაჟების აქცენტირებით ავტორს სურს იმის ჩვენება, რომ ამგვარ რელობაში ცხოვრება, მიუხედავად პროტესტისა, ერთი მხრივ, არ ტოვებს არანაირ სივრცეს მასზე ზეგავლენის მოსახდენად და ამავდროულად არ ტოვებს სივრცეს, იდგე შორს და უბრალოდ დამკვირვებლის თვალთ აფასებდე გარემოს. ამის დასტურია, როგორ იქცევა საკუთარი ავანტურისტული წამოწყების მთავარ მოქმედ პერსონაჟად თავად იონა კამკამიძე, მას შემდეგ რაც გადაწყვეტს, რომ მეასიათასე მცხოვრები შვილად აღიაროს და ამ მოქმედებით, რომელიც, ერთი მხრივ, თითქოს ჰუმანური ქესტია, მაგრამ ამავდროულად კიდევ უფრო აძლიერებს საბჭოთა რეალობის ბედნერების მითის ჰემმარიტებასაც. ასე რომ საბოლოოდ იონაც, მიუხედავად მისი რეზისტენტობისა, უკვე ამ საბჭოთა სოციალური სინამდვილის ნაწილი ხდება, ერთგვარი ჰიბრიდი, რომელიც ერთი მხრივ, რეზისტენტულია ამ გარემოსადმი და, მეორე მხრივ, სწორედ ამ რელობის შენარჩუნებას და გაძლიერებას უწყობს ხელს საკუთარი მოქმედებებით. რეალობა კი მართლაც არ იცვლება, რაც დასტურდება ნაწარმოების ფინალით, რომელსაც სიმბოლურად პროლოგით ასათაურებს მწერალი, და აჩვენებს, რომ მართალია, დრო მიდის, მაგრამ სანაკლიოს ცხოვრება არ იცვლება, თავისი ჩვეული კალაპოტით მიედინება და წლების შემდეგ მთხრობელი უკვე სანაკლიოს მე-200 000 მცხოვრების დაბადების საზეიმო ცერემონიალზეა მიწვეული, რომლის ორგანიზატორადაც კვლავ იონა კამკამიძეა გამწესებული.

ირონია, ჰადჩონის მიხედვით, არის ორპიროვნების ტროპი და ის სიბრაზე, რომელიც მას ახასიათებს, განპირობებულია

პოსტ-კოლონიურობისთვის დამახასიათებელი ორმაგი ხედვით. ამ თვალსაზრისით, ორაზროვნება და ქარაგმული ენა ირონიას პოპულარულ რიტორიკულ სტარტეგიად აქცევს, რომელსაც შესაძლებლობა აქვს იფუნქციონუროს არსებულ ნომენკლატურულ დისკურსში და ამავდროულად, მისი გამოიწვევაც მოახდინოს.

ამდენად ირნიისთვის დამახასიათებელი სემანტიკური და სტრუქტურული ორმაგობა მას მოსახერხებელ ტროპად აქცევს როგორც პოსტმოდერნული სირთულეების, ასევე პოსტკოლონიური ორმაგი იდენტობისა და ისტორიის პარადოქსულობის გამოსახატავად. ირონიას აქვს შესაბამისი ძალა იმისათვის, რომ ხელახლა გავიაზროთ ის მოცემულობები, რომლებშიც ვცხოვრობთ, ჰადჩონი ვარაუდობს, რომ პოსტკოლონიურ ტექსტებში გამჟღავნებული ირონიულობა შესაძლებელია, ასევე იმის ნიშნადაც მივიჩნიოთ, რომ ამ სივრცეში მცხოვრები საზოგადოება „დასავლური ცნობიერების სტრუქტურულ კოდებს“ ითვისებს (ჰადჩონი 2003: 133). ვფიქრობთ, ამ მოსაზრებას ადასტურებს ქართული სამწერლობო გამოცდილებაც. იმ რეზისტენტულმა დისკურსმა, რომელიც ქართულ მწერლობაში განსაკუთრებით 80-იანი წლებიდან გაძლიერდა ერთი მხრივ, შექმნა შესაძლებლობა არსებული კოლონიური ვითარების გაცნობიერებისათვის და ამავდროულად გახდა მაპროვოცირებელი იმ საზღვრების რღვევის, რომელიც ქართველ საზოგადოებას დასავლური საზოგადოებისაგან და ცნობიერებისაგან მიჯნავდა. ამის ერთ-ერთი დასტური კი ზოგადად ჯემალ ქარჩხაძის შემოქმედება და მათ შორის ჩვენ მიერ განხილული ეს კონკრეტული მოთხრობაც გამოდგება.

დამოწმებანი:

ფენიკი 2006: Fenwick, M. *Realising Irony's Post/Colonial Promise: Global Sense and Local Meaning in Things Fall Apart and 'Ruins of a Great House'*. Kunapipi, 28(1), 2006.

ქარჩხაძე 2012: ქარჩხაძე ჯ. „ბიძაჩემი იონა“. *მოთხრობები. სრული კრებული*. თბილისი: ქარჩხაძის გამომცემლობა, 2012.

წიფურია 2016: წიფური ბ. *ქართული ტექტი საბჭოთა პოსტაპოკალიფურულ კონტექსტში*. თბილისი: ილიას უნივერსიტეტის გამომცემლობა 2016.

ჰადჩონი 2003: Hutcheon, L. *Circling the Downspout of Empire in The Post-colonial Studies Reader*/edited by Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, and Helen Tiffin London and New York : Routledge 2003.